

dr hab. Paweł Nowak, prof. KUL

Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej KUL

Lublin, 16 stycznia 2018 r.

Uniwersytet Wrocławski
Dziekanat Wydziału
Filologicznego (6)

Recenzja rozprawy doktorskiej

Wzrost

16 -02- 2018

Załączniki

**mgr Elizy Kowal-Bourgonjon, *Tożsamość, podmiot i ideologia jako*
*kategorie opisu rzeczywistości we współczesnych teoriach dyskursu,***

Wpł. do

data

Wpł. do

data

Znak

data

przygotowanej pod opieką promotorską

dr. hab. Igora Borkowskiego, prof. UW.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani Elizy Kowal-Bourgonjon nie jest typową dysertacją tego rodzaju, ponieważ Autorkę interesują przede wszystkim kwestie teoretyczne i metodologiczne, związane z badaniami nad dyskursem, a dopiero w dalszej kolejności możliwość ich wykorzystania w praktyce badawczej i sposób opisu za pomocą zaprezentowanych teorii i metod konkretnych przykładów dyskursów.

Autorka wyznaczyła sobie zatem niełatwe zadanie połączenia ze sobą elementów kilku metodologii badań nad dyskursem, a jednocześnie postawiła przed sobą bardzo skomplikowany cel – stworzenie metody, którą można będzie wykorzystywać w badaniu różnego rodzaju dyskursów i tworzących je komunikatów.

Bardzo łatwo jest w takiej sytuacji odnieść porażkę i to piękną porażkę, ale, stwierdzę to od razu na początku recenzji, ta zasada nie dotyczy Pani Elizy Kowal-Bourgonjon, ponieważ w jej wypadku podjęta próba zakończyła się pełnym sukcesem.

Jednym z powodów tak pozytywnego efektu jej badań jest kompetencja naukowa Badaczki oraz żelazna konsekwencja i logika w prezentowaniu przez Autorkę kolejnych części rozprawy.

Bardzo rozległe metodologicznie terytorium badawcze dyskursu, co w ostatnich latach przejawia się m.in. w (nad)produkcji setek i tysięcy prac mu poświęconych, takiej żelaznej dyscypliny od badacza wymaga i widać ją na każdej stronie i w każdej części recenzowanej rozprawy. Pani Eliza Kowal-Bourgonjon pokazała w niej umiejętność selekcji, redukcji i krytycznej lektury prac związanych z tą tematyką. Mogłoby się wydawać bowiem z pozoru, że Autorka popełniła błąd zaniechania, bo w

bibliografii znajduje się aż około 400 prac (choć w przypadku dyskursu pytanie o to, czy to dużo czy mało, nie jest aż tak absurdalne), a tylko kilkadziesiąt zostało wykorzystane w samym tekście rozprawy. Jednak zawartość poszczególnych fragmentów pracy potwierdza, że nic takiego nie nastąpiło, bo jest w niej wszystko, co trzeba – po prostu Autorka w doskonały sposób zastosowała w dysertacji brzytwę Ockhama i odwołała się w części pierwszej jedynie do tych naprawdę wartych uwagi z jej perspektywy monografii i artykułów. Czytając ten fragment pracy, nie miałem ani przez chwilę poczucia, że coś istotnego zostało pominięte albo jakichś informacji czy omówień brakuje.

Przy tak skonstruowanej perspektywie badania dyskursu i opisu proponowanej metodologii struktura pracy nie może budzić zastrzeżeń i ich nie budzi. Całość rozprawy tworzą: dwudziestostronicowe wprowadzenie, ponad stu pięćdziesięciostronicowa metodologiczna i teoretyczna część pierwsza, złożona z sześciu części-rozdziłów, stustronicowa empiryczna część druga, podzielona na pięć części-rozdziłów, czterostronicowe zakończenie, bibliografia, streszczenia: polskie i angielskie, cztery załączniki materiałowe i spis ilustracji.

We wprowadzeniu Pani Eliza Kowal-Bourgonjon tłumaczy przede wszystkim powody, dla których potrzebuje połączonych metodologii, podkreślając, że w ostatnich latach najbardziej znaczące i nowatorskie były badania prowadzone na styku kilku metod naukowych, bo pozwalały na uchwycenie zjawisk społecznych w pełnej ich rozciągłości. Z pewnością jest to czas triangulacji naukowej, która ma, oczywiście, swoje dobre i złe strony.

Padają w nim także ważne nazwiska, cenionych badaczy dyskursu i komunikacji społecznej czy, szerzej, społeczeństwa, ale Pani Eliza Kowal-Bourgonjon słusznie nie stara się przedstawić związanego z tymi zagadnieniami całościowego czy częściowego stanu badań. Po pierwsze, nie miałyby to znaczenia dla tej pracy. Po drugie, nie byłoby najwycyżajniej możliwe. Po trzecie, a zapewne, najważniejsze krytyczna lektura opracowań, selekcja i redukcja charakterystyczna dla Autorki przejawia się dla mnie właśnie w tym, że w całej dysertacji nie ma ani jednego zbędnego opisu teorii, ani jednego, służącego tylko erudycji i źle rozumianej elokwencji, omówienia jakiejś koncepcji czy zonglowania nazwiskami.

Stąd w części pierwszej Autorka nie opisuje wszystkich znanych jej teorii komunikacji społecznej i dyskursu, tylko prezentuje pokrótce jedynie cztery koncepcje oraz związane z nimi narzędzia, a następnie wyjaśnia, w jaki sposób można je po połączeniu wykorzystać do opisu dyskursu, pomimo tego że pochodzą z kilku koncepcji badawczych.

Najwięcej uwagi poświęca Badaczka teoriom: Michela Foucaulta (zwłaszcza jego *Słowom i rzeczom: Archeologii nauk humanistycznych* oraz *Archeologii wiedzy i Porządkowi dyskursu*), bez którego prac trudno sobie wyobrazić dziś większość badań, poświęconych dyskursowi, teorii dyskursu Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe, teorii Krytycznej Analizy Dyskursu Normana Fairclougha oraz teorii Multimodalnej Analizy Dyskursu Gunthera Kressa i Theo van Leevena.

Oczywiście, Pani Eliza Kowal-Bourgonjon opisuje także po krótko inne szkoły i warianty analizy dyskursu: lingwistyczny KAD, socjologiczną analizę konwersacyjną, psychologię dyskursywną, politologiczną teorię dyskursu, tradycję francuską, odwołującą się do etnometodologii, czy wreszcie semiotyczną multimodalną analizę dyskursu. Wyjaśnia także dlaczego nie skorzystała z tych ujęć, tylko wybrała te zaprezentowane bardziej szczegółowo. Znajduje się w niej również opis polskiej tradycji badań nad dyskursem i polskich współczesnych koncepcji analizy dyskursu.

Nie budzą także mojej wątpliwości wybrane przez Autorkę kategorie pojęciowe, które, jej zdaniem, umożliwiają kompetentny opis i interpretację dyskursu i jego przejawów. Kolejna zaproponowana przez nią triada – tym razem: podmiot, tożsamość, ideologia – to w naukach humanistycznych i społecznych filary opisów komunikacyjnych, medioznawczych i socjologicznych. Z pewnością po nie sięga i o nich mówi większość koncepcji społecznego konstrukcjonizmu. Jak podkreśla Autorka na s. 179-180, różne rozumienia ideologii w trzech podstawowych dla Pani Elizy Kowal-Bourgonjon teoriach czynią z niej zawsze kluczowe zagadnienie oceny opisywanego w nich dyskursu. Podobnie można, a zdaniem Autorki, nawet trzeba traktować powiązane z ideologią kategorie podmiotu i tożsamości. Badaczka podkreśla także konieczność zawieszenia w opisie ideologii oddzielenia praktyk dyskursywnych od praktyk społecznych, z czym także trudno się nie zgodzić, biorąc pod uwagę obecne w kulturze współczesnej łączenie i przenikanie się zjawisk i nauk.

Kombinację tych trzech metod analizy dyskursu w opisie jednego materiału nazywa Autorka wielopoziomową analizą dyskursu.

Założenia wielopoziomowej analizy dyskursu i zastosowana przez nią idea bricolage'u naukowego zostały zweryfikowane w części drugiej.

Pani Eliza Kowal-Bourgonjon zastosowała w niej konkretne strategie analityczne, wypracowane przez siebie i przedstawione w części pierwszej rozprawy. Badaczka zastosowała swoje instrumentarium analityczne do oceny, jak zostało skonstruowane uzależnienie i jak została przedstawiona pozycja podmiotowa uzależnionego, w zależności od uwarunkowań ideologicznych dyskursu. Dla jasności wyводу na początku części analitycznej Autorka opisuje problem społeczny, jakim jest uzależnienie, w którego konstrukcji niebagatelną rolę odgrywa wiele aspektów społecznych: nieustanna próba sił, antagonizm, solidarność, konsensus, poszukiwanie rozwiązań. Natomiast komunikacja i związane z nią zjawiska reprodukują lub reformują zastany ład społeczny. Aby we właściwy sposób je przedstawić, nie wystarczy, zdaniem Autorki, z którym trudno się nie godzić, izolowana metoda opisu dyskursu, natomiast bardzo dobre efekty przynosi w tym wypadku sięgnięcie po instrumentarium badań multidyscyplinarnych i multimodalnych.

Mając bardzo wysoką świadomość metodologiczną i potwierdzenie sensowności swojej metody w kilku własnych, bardzo dobrze ocenionych wcześniejszych publikacjach, Pani Eliza Kowal-Bourgonjon przyjmuje, że tożsamość to działania podmiotu w określonych instytucjonalnych i historycznych kontekstach, w określonych dyskursywnych formacjach i praktykach, za pomocą określonych strategii artykulacyjnych, a ideologia jest tu pojęciem dyskursywnym, operacyjnym, wykorzystywanym w teoriach i metodach analizy dyskursu od samego jej początku.

Pierwszym obszarem opisu staje się dyskurs antynarkotykowy. Zgodnie ze swoją metodologią Autorka rozprawy na początku pokazuje, jak wyglądało polski komunikowanie o narkotykach przez kilkadziesiąt lat XX wieku. Wiele uwagi poświęca w niej Badaczka Krajowemu Biuru ds. Przeciwdziałania Narkomani i nadawanym przez nie do polskiego społeczeństwa komunikatom. Jednak w pełni możliwości zaproponowanej przez nią metodologii pokazuje analiza dwóch artefaktów

dyskursywnych: biuletynu informacyjnego „Narkotyki ściemniają” i spotu internetowego „Wyloguj się do życia”.

W pierwszym z nich przy użyciu tradycyjnych kanałów i sposobów komunikacji kilka instytucji „walczących” z narkomanią w Zielonej Górze informuje o prawnych, społecznych, osobistych i zdrowotnych aspektach narkomanii, posługując się wieloma obszarami dyskursywnymi i stosując multikodowe techniki komunikacji z młodymi osobami i rodzicami. Nie mam zastrzeżeń ani do wybranych metod analizy, ani do sposobu jej przeprowadzenia, ani do wniosków, które z niej wynikają. Podobnie jak w przypadku części teoretycznej wszystko, co pisze Pani Eliza Kowal-Bourgonjon jest uporządkowane, logiczne i kompetentne. Można byłoby tylko, z mojej perspektywy rozszerzyć analizę językową, bo wyodrębnione przez Autorkę składniki języka dyskursu antynarkotykowego, połączone z innymi tekstami na ten temat umożliwiłyby zapewne odtworzenie najczęściej stosowanych w dyskursach anty- i narkotykowych językowych interpretacji świata narkotyków.

Za bardzo cenne uznaję wskazanie przez Badaczkę wyraźnych dyskursywnych związków między narkotykami i uzależnieniami behawioralnymi, między innymi od nowych technologii, a zwłaszcza internetu i gier komputerowych. Zastanawia mnie natomiast, na ile jest to efekt specjalnych działań twórców tych dyskursów, a na ile automatyzm/stereotyp komunikacyjny. Narkotyki i ich używanie można (a może jednak nie?) traktować jako komunikacyjną nadstrukturę dla wszystkich uzależnień. Metafora X TO NARKOTYK i to chyba nawet strukturalna, a nie jedynie pojęciowa, organizuje w naszej kulturze niemalże każdy komunikat o uzależnieniach i odstępstwach od „społecznej normy”. Jeśli przyjąć, że to prawda, zastanawiam się nad tym, jaka jest efektywność tego typu działań? Czy, zdaniem Pani Elizy Kowal-Bourgonjon, tak jest, i jeśli tak, to czy ta nadmetafora ułatwia pisanie o innych uzależnieniach czy utrudnia? A przede wszystkim czy utrudnia pisanie o samych narkotykach i uzależnieniu narkotykowym?

Analiza spotu internetowego „Wyloguj się do życia” ma te same zalety, co analiza biuletynu informacyjnego. Jest logiczna, uporządkowana i kompetentna, a jej wartość zwiększa jeszcze fakt wykorzystania w analizach aplikacji ELAN 5.0.0, dzięki czemu wielokodowość i koherencja opisywanego dyskursu staje się jeszcze bardziej widoczna

i przekonywająca. Zastanawiam się natomiast, czy aplikacje, badające język komunikatów i to nie tylko tych, które są opisane w dysertacji, wraz z korpusami językowymi wniosłyby coś nowego do przedstawionych interpretacji.

Nie piszę nic o funkcjonowaniu w obu opisywanych dyskursach ideologii, tożsamości czy podmiotu, ponieważ zgadzam się z obserwacjami i wnioskami Autorki w tych kwestiach. Nie zastanawiam się także nad tym, czy przyjęte przez Panią Elizę Kowal-Bourgonjon rozumienia podstawowych dla jej analiz pojęć, np. multimodalności, konstruktywizmu czy dyskursu są właściwe, bo przy takiej wielości teorii i definicji każdy badacz musi w tej kwestii podjąć samodzielną i niezależną decyzję, a opis materiału ma ten wybór usankcjonować i obronić. W przypadku ocenianej rozprawy udało się to, moim zdaniem, w pełni osiągnąć.

Warto byłoby być może bardziej zwrócić natomiast uwagę na inne funkcjonowanie w tych dyskursach opozycji młodość – starość. Wiele jej aspektów zostało w dysertacji przedstawione, natomiast można byłoby jeszcze podkreślić, że w dyskursie antynarkotykowym starość jawi się jako albo nieistniejąca albo trudna i bolesna przez narkotyzowanie się w młodości. Natomiast w dyskursie antysieciowym młodość jest opozycjonowana do młodości, którą się po prostu traci teraz i tu, a nie w przyszłości. Czy można rozumieć, że pojęcie straty w dyskursie antynarkotykowym jest szersze, bo przegrywamy i młodość i starość, a w dyskursie antysieciowym tylko młodość?

Cała praca ukazuje także potrzebę różnych kompetencji badawczych przy wykorzystywaniu Krytycznej Analizy Dyskursu, a zwłaszcza przy zastosowaniu elementów metodologii Multimodalnej Analizy Dyskursu. Jest to niewątpliwie szansa na spopularyzowanie zespołowych badań, tworzenia prac pisanych przez zespoły badawcze, a nie samodzielnych specjalistów, bo taka perspektywa opisu dyskursu, jak ta zaproponowana przez Panią Elizę Kowal-Bourgonjon, w gruncie rzeczy tego wymaga.

Język rozprawy i jej strona edytorska są w zasadzie bez zarzutu i potwierdzają kompetencje i zaangażowanie Pani Elizy Kowal-Bourgonjon w przygotowanie tej pracy.

Krótko mówiąc, przez cały czas czytania tej dysertacji, a także po jej lekturze, mam poczucie, że dyskursowy słownik, który jest konstruowany przez Autorkę na kartach jej

pracy doktorskiej, jest bardzo podobny do słonia konstruowanego przeze mnie przy jej lekturze.

Z pełnym przekonaniem stawiam następujące wnioski:

1. o wyróżnienie ocenianej rozprawy za jej oryginalność i wyjątkową wartość poznawczą;
2. o dopuszczenie magister Elizy Kowal-Bourgonjon do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

P. Nowak